

SVETİ STEFAN BULGAR KİLİSESİ

Hasan Kuruyazıcı yüksek mimar. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün MSGSÜ) Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. İTÜ ve Yıldız DMMA (bugün YTÜ) Mimarlık fakültelerinde asistanlık yaptı. 1979'da mimarlık tarihi dalında yeterlilik çalışmasını tamamladı. 1977-1984 arasında Trakya Üniversitesi'nde, 1994-2001 arasında İstanbul Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2005-2008 arasında Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu üyeliğinde bulundu. Daha sonra bir süre Bahçeşehir Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Çeşitli sergilerin kuratörlüğünü yaptı. Mimarlık tarihi konusunda kitapları ve makaleleri vardır.

Mete Tapan yüksek mühendis mimar. Münih Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Almanya'da mesleki çalışmalarda bulunduktan sonra asistan olarak İTÜ Mimarlık Fakültesi'ne girdi. 1973'te doktorasını tamamladı, 1978'de doçent, 1988'de profesör oldu. Mimarlıkta değerlendirme, teknoloji-mimarlık ilişkisi ve Cumhuriyet Dönemi mimarlığı konularında kitap, makale ve araştırmaları var. Halen Arel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde müdürlük görevini yürütüyor.

HASAN KURUYAZICI - METE TAPAN

İstanbul'da Fener Semtindeki
SVETİ STEFAN
BULGAR KİLİSESİ

Bir Bina Monografisi

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 999
Sanat - 41

Sveti Stefan Bulgar Kilisesi / Hasan Kuruyazıcı-Mete Tapan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Gülçin Erol

Baskı: printcenter
Sultan Selim Mahallesi Libadiye Sokağı No: 3
4. Levent 34416 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 371 0 300
Sertifika No: 13779

Bu kitap **Print on Demand** yöntemiyle sipariş üzerine basılmıştır.

1. baskı: İstanbul, Nisan 1998
Genişletilmiş 2. baskı: İstanbul, Temmuz 2009
3. baskı: İstanbul, Ekim 2019
ISBN 978-975-363-704-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2019
Sertifika No: 44719

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
[facebook.com/YapıKrediKulturSanatYayincilik](https://www.facebook.com/YapıKrediKulturSanatYayincilik)
twitter.com/YKYHaber
[instagram.com/yapikrediyayinlari](https://www.instagram.com/yapikrediyayinlari)

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

- 7 • Önsöz
- 9 • İkinci Basıma Önsöz
- 13 • Giriş
- 15 • Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin Kurulması İçin İlk Girişimler
  - 20 • İlk Kilise (Papazevi) / Ahşap Kilise
  - 24 • İkinci Kilise / Kâgir Kilise
  - 31 • Bulgar Eksarhhanesi'nin Kurulması
  - 34 • Bugünkü Sveti Stefan / Demir Kilise
  - 46 • Binanın Mimarı
  - 50 • Binanın İncelenmesi
  - 63 • Binanın Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu
  - 69 • Binanın Dünyadaki Benzerleriyle Karşılaştırılması
  - 71 • Ekler
  - 75 • *Belgeler*
  - 119 • *İngilizce ve Bulgarca Özet*
- 119 • Saint Stefan, The Bulgarian Orthodox in Istanbul
- 130 • «СВЕТИ СТЕФАН» БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА В ИСТАНБУЛ
  - 143 • Kaynaklar
  - 145 • Fotoğraflar ve Çizimler

Önsöz

Bu kitabın konusunu oluşturan bina, yazarların her ikisinin de yıllar önce ayrı ayrı ilgisini çekmişti. Ama içine girebilmek, mimarisini yakından izleyebilmek için epeyce beklemeleri gerekti. Çünkü binanın neredeyse terk edilmiş bir görünümü vardı, sanki artık kilise olarak kullanılmıyordu. Sonunda yazarlar yine ayrı, hatta birbirlerinden habersiz, binanın içini gezebildiler. Bu kez ilgileri ve merakları daha da arttı. Baştan aşağı demirden olan bu binayı, kim, ne zaman, niçin böyle inşa etmişti? Ana kapının sağındaki “R. Ph. Waagner - Vienne” yazısına aldanıp bir süre bu adda Viyanalı bir mimar aradılar. Daha sonra dönemin belediye başkanı Bedrettin Dalan'ın, koruma amaçlı bir imar planı olmaksızın kentin sağlıklılaştırılmasına yönelik yıkım uygulamaları geldi ve çevresindeki binalar birer birer yok edilince kilise tek başına ortada kaldı. Bu arada daha başkalarının da dikkatini çekmeye, bazı gazete ve dergi yazılarına konu olmaya başladı. Derken 1980'erin sonuna doğru bir gün, birden bire bir mucize gerçekleşti. Bulgarlar, çevresi temizlenen ve Haliç'e bakan yanında kıyı doldurularak yeni bir yol geçirilen binadaki çatlakların büyüdüğünü, bodrum katının artık sürekli neredeyse tepesine kadar suyla dolu kaldığını görünce kiliseyi onartmaya girişmişler, bir müteahhit firmayla ilişkiye geçmişler, firma da onarıma temel oluşturacak rölevelerin, ardından da onarım projesinin hazırlanması için, o günlerde birlikte çalışmakta olan bu kitabın yazarlarına başvurmuştu. Röleveler hemen hazırlandı; ancak daha sonra Bulgar Konsolosluğu başka bir firmayla anlaşta ve onarımı bu firma üstlendi. Ama bu arada yazarlar fırsatı değerlendirerek bina üzerinde uzun uzun çalışma olanağı bulmuşlardı. Araştırmalarının sonuçlarını üç ayrı makale olarak yayımladılar (Tapan ve Kuruyazıcı, 1991; Tapan ve Kuruyazıcı, 1992; Kuruyazıcı, 1992). İşte bu kitap, temelde o makalelere dayanarak hazırlanmıştır.

Aslında hacim bakımından küçük olmakla birlikte, kitabın yazılması bittikten sonra geriye dönüp baktığımızda, ne kadar çok kişiden, dosttan ve meslektaştan yardım gördüğümüzü fark ederek biz de şaşırдық. Rölevelerin ölçüm ve çizim aşamalarını Mimar Zeycan Önder ve Mimar Serhan Yılmaz yürüttüler. Z. Önder ayrıca yazıtların, çanların ve mezarların üstündeki Bulgarca ve Rusça

yazıların ilk okunuşlarında da bize yardım etti. Büyüğümüz Nezahat Bektaş eski Türkçe metinlerin ilk okunuşlarında bize yol gösterdi. Dostumuz Yücel Demirel eski Türkçe metinlerin çevriyazılarını gerçekleştirdi. Avusturya Kültür Ataşesi Dr. Erwin Lucius, Viyana'da Waagner-Biró firmasıyla ilişkimizi sağlayarak bilgi almamızda yardımcı oldu. Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nden (artık İstanbul'da bulunmayan) Dr. Klaus Rheidt, Sveti Stefan'ın yapımına ilişkin çok değerli bilgiler içeren yüz yıllık iki dergi yazısıyla, demir kiliseler üzerine hazırlanmış bir başka makalenin fotokopilerini Almanya'dan getirtti. 1996'da aramızdan ayrılan değerli araştırmacı Kevork Pamukciyan bize binanın mimarı Hovsep Aznavur'un yaşamı ve Venedik'te okuduğu okul konusunda bilgi sağladı. İÜ Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı öğretim elemanları Dr. Nuri Eyüpoğlu ile Emine İnanır bütün Rusça ve Bulgarca metinleri büyük bir özveri ve sabırla gözden geçirerek Türkçeye en yanlışsız biçimde aktarılabilmesi için çaba harcadılar. Aynı bölümün araştırma görevlilerinden Berna Ercan ve öğrencimiz Elbir Gezen bazı Bulgarca metinleri bizim için taradılar. Ayrıca N. Eyüpoğlu Bulgarca kaynaklardan alıntıladığımız bölümlerin hepsinin Türkçe çevirilerini yaptı, E. İnanır da bilgi istemek için Bulgar bilim adamlarına yazdığımız mektupları Bulgarcaya, gelen yanıtları Türkçeye çevirdi. Vlička Dzisova inceleyebilmemiz için Sofya'dan 1859 yılına ait gazetelerin fotokopilerini sağlayarak bize yolladı. Heybeliada Aya Triada Manastırı Başrahibi Metropolit Apostolos Daniilidis ve S. Lia Papayorgioğlu çeşitli Rumca metinleri incelememizde yardımcı oldular. Türkiye Bulgar Ortodoks Kiliseleri Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Vekili Kiryako Liaje yönetim kuruluyla bağlantımızı sağlayarak çok önemli bilgiler edinmemizi kolaylaştırdı. Konuya duyduğu özel ilgiyle Yönetim Kurulu Üyesi Hristo Kopano hem bazı kilise ziyaretlerimizde bize eşlik edip çeşitli alanlarda bilgi vererek, hem elindeki (özellikle Bulgarca) makale ve kitapları hiç sakınmadan cömertçe kullanımımıza sunarak, hem de vardığımız çeşitli sonuçları bizimle tartışarak, çalışmamızda en büyük desteklerden birini oluşturdu. İstanbul'daki Bulgar cemaatinin en yaşlı üyelerinden S. Stefan Kovaçev bize kiliseyle ilgili anılarını anlattı. Kilise binasından sorumlu Vasil Yalamalardan ise sayısını unuttuğumuz ziyaretlerimizde bize binanın her yerini hiç bıkmadan gezdirerek "sabır taşı" teriminin canlı bir örneği olduğunu ortaya koydu. Onların yardımları olmadan bu araştırma ve kitap gerçekleştiremezdi. Hepsine sonsuz teşekkürler; sağ olsunlar.

İkinci Basıma Önsöz

Kitabın ikinci basımı, aradan geçen on bir yıl boyunca ulaştığımız birçok yeni bilgiyi içeriyor. Öyle ki, bazı bölümlerin adeta yeni baştan yazıldığı bile söylenebilir.

Bu yeni bilgilerin belki de en ilginç, 1859'da temeli atılan, ama zeminin çürük olmasının ortaya çıkardığı mali sıkıntılar yüzünden yarım bırakılan ilk Sveti Stefan'ın projesini, o dönemde yaklaşık yirmi yıldır İstanbul'da çalışmakta olan İsviçreli-İtalyan mimar Fossati kardeşlerden birinin, büyük olasılıkla Giuseppe Fossati'nin yapmış olduğu idi. Her ne kadar ilk basımı hazırlarken bundan kuşkulanmışsak da, kanıtlayacak bir ipucu ele geçirememiştik. 1999'da yayımlanan Bulgarca bir kitaptaki (19. yüzyılda İstanbul'daki Bulgar cemaatinin ileri gelenlerinden N. E. Sapunov'un anıları) bilgiler, kuşkumuzun doğru olduğunu ortaya koydu. Bu kitapla sürdüğümüz iz, bizi söz konusu projenin bugün saklanmakta olduğu Sofya'daki *Institut po Archiva vı İstoria na Religiata*'ya (Kilise Tarihi Enstitüsü ve Arşivi) ulaştırdı. Gerek kitabı görmemizi ve sözlü olarak Türkçeye çevirerek yararlanmamızı sağlayan, İstanbul'daki Bulgar cemaatinden dostumuz Hristo Kopano'ya, gerekse yine onun aracılığıyla ilişkiye geçtiğimiz ve bize en kısa zamanda söz konusu projenin kopyasını yollayan (aynı zamanda söz konusu kitabı da yayıma hazırlamış olan) arşivin yöneticisi Prof. Hristo Temelski'ye teşekkürlerimiz sonsuzdur.

Proje konusunda bir başka şansımız da, bugünkü Sveti Stefan'ın inşa edilmesi için mimar Hovsep Aznavur'un 1889'da hazırladığı iki ayrı projeye ulaşmamız oldu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, bu son kilisenin yapılmasına izin verilmesi aşamasında yürütülen resmi yazışmaların yer aldığı bir dosyada, bu iki proje de saklanmıştı. Yazışmalardan, önce birincisine izin verildiği halde, bir süre sonra bu iznin geri alınarak Bulgarlardan yeni bir proje hazırlanmasının istendiği anlaşılıyordu. Uygulanan, birincisinin ardından hazırlanmış olan ikinci proje idi. Bu projelere ve belgelere kitabımızın bu basımında yer verebilmemize olanak sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Müdürü Doç. Dr. Mustafa Budak'a teşekkür borçluyuz. Yine Osmanlı Arşivi görevlilerinden Uzman Cevat Ekici'ye de yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Kitabın birinci basımı çıktıktan sonra, Bulgar Eksarhhanesi'nin kuruluşunu konu edinen bir yüksek lisans tezi yapıldı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde hazırlanan tezin sahibi Aşkın Koyuncu idi. Bu tezde kitabımızdan da yararlandığını görmek bizi sevindirdi. Sevincimizin bir nedeni de, bu tez aracılığıyla bizim de bazı belgelerden haberdar olmamızdı. Bu karşılıklı yararlanma, bilginin paylaşıldıkça büyüdüğüne olan inancımızı da güçlendiriyordu. Tezinde rastladığımız yeni belgeler sayesinde Sveti Stefan'ın açılış töreninin tarihi konusunda daha doğru bilgilere ulaşma olanağını bulduğumuz Koyuncu'ya, yine eksarhhanenin kuruluş sürecine ilişkin bilgiler sağlayan Bulgar cemaatinden Bojidar Çipof'a teşekkür ederiz.

Bizim ikinci basımı hazırlamamızdan bir süre önce, adı Türkçeye "Bulgarların Haliç'teki Kutsal Yeri" biçiminde çevrilebilecek Bulgarca bir kitap daha yayımlandı (H. Temelski, *Bilgarskata Svetinya Na Zatniya Rog*). Yer yer Sapunov'un anılarına da göndermeler yapan bu kitap, birinci basımda ilk kilise konusunda başka kaynaklara dayanarak vardığımız bazı sonuçların değişmesine yol açtığı gibi, bize bazı ek bilgiler de sağladı. Bu arada, Sofya'da Sveti Stefan konusunda çalışan ve 2000'den beri bazı makaleler yayımlayan Doç. Blakovista İvanova da bize ulaştı. Kendisiyle bilgi alışverişinde bulunduk. Bütün bu yayınları Bulgarcadan çevirerek yararlanmamızı sağlayan dostlarımız Hristo Kopano ve Doç. Dr. Emine İnanır olmasalardı ne yapardık, bilemiyoruz.

İkinci basım çalışmalarını yürütürken her sıkıştığımızda eski yazılı belge metinlerini okuyarak bize büyük yardımda bulunan sevgili dostlarımız Sabri Koz'a ve E. Nedret İşli'ye de sosuz teşekkür borçluyuz. Hepsini sağ olsunlar.

İki basım arasında geçen zamanda yitirdiğimiz, kitabın birinci basımında bizden değerli yardımlarını esirgemeyen Bulgar cemaatinin yaşlılarından Stefan Kovaçev'i, Dr. Nuri Eyüpoğlu'nu, büyüğümüz Nezahat Bektaş'ı ve eski öğrencimiz Elbir Gezim'i de burada rahmetle anıyoruz.

2009

Not:

Başka kaynaklardan yapılan alıntılara, açıklama amacıyla tarafımızdan eklenen bilgiler, metnin aslında var olan parantez içi bilgilerden ayırt edilmesini sağlamak için, köşeli parantez içinde verilmiştir.

*Kitapta yararlandığımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin bazısının tarihi sadece Hicri, bazısının ise hem Hicri, hem Rumi'dir. Bu tarihleri Miladi tarihe çevirirken birinci basımda Faik Reşit Unat'ın **Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu** kullanılmıştı. İkinci basımda bütün tarihler ayrıca Yücel Dağlı ve Cumbure Üçer'in **Tarih Çevirme Kılavuzu** ve Türk Tarih Kurumu'nun www.ttm.gov.tr/takvim.asp adresindeki **Tarih Çevirme Kılavuzu (2000)** adlı sitesi ile de karşılaştırılmış, her üç kaynağa göre alınan sonuçların büyük çoğunluğunun birbirini tuttuğu, ancak Dağlı-Üçer'e göre bazı (özellikle Rumi) tarihlerde bir günlük şaşmalar olduğu görülmüştür. Bu durumda yeni basımda, F. R. Unat'ın kılavuzuyla tam olarak uyumu ve en yeni tarihli çalışma olması göz önünde tutularak **Tarih Çevirme Kılavuzu** sitesinin sonuçları kullanılmıştır.*

Kısaltmalar:

BOA ..... Başbakanlık Osmanlı Arşivi
İB ..... İrade Bulgaristan [aslı İ.MTZ(04)]
İH ..... İrade Hariciye [aslı İ.HR]
MHD ..... Mühimme Defteri [aslı A.DVNS.MHM.d]
Y.A. HUS....Yıldız Sadaret Hususi Mahsusat

Giriş

İstanbul'da, Haliç boyunca Fener'den Balat'a doğru giderken sağ kolda, Mürsel Paşa Caddesi ile Balat Vapur İskelesi Caddesi arasında, cephesi bezemelerle dolu bir kilise görülür. Eskiden çevresini saran irili ufaklı binalar nedeniyle ancak önüne gelince fark edilebilen bu bina, Bedrettin Dalan'ın, belediye başkanlığı zamanında, 1980'lerin ikinci yarısında Haliç'i "temizlemek" için giriştiği yıkımlar sonunda bugün tek başına orta yerde kalan Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'dir. Bulgarca "sveti" sözcüğü Türkçede "aziz" anlamına gelmektedir; kısaltılmışı da "sv." biçimindedir.

Sv. Stefan Kilisesi ilginç bir binadır, çünkü malzeme olarak baştan aşağı demirle inşa edilmiştir. Bu nedenle eskiden beri "Demir Kilise" olarak da anılmaktadır. En başta, taşıyıcı strüktürü, yani iskeleti çeşitli biçim ve boyutlarda çelik profillerden oluşturulmuştur. Ama iş bununla kalmamıştır, binanın dış cephelerinde yer alan her eleman da demirdendir. Bütün dış duvar kaplamaları, pilastrlar (gömme ayaklar) ve pilastr başlıkları, pencere doğramaları, kapı kanatları, kemerler, saçak silmeleri, çatı, çatının kenarı boyunca uzanan parapet (korkuluk) duvarı ile bunun üzerindeki babalar, çan kulesi, bu kulenin dört yanındaki dört balkon ve cephelerdeki çeşitli kabartma bezemeler, inanılması gerçekten güç ama, sadece demirden yapılmıştır. İç mekâna gelince, duvarlar, merdivenler, bütün kolonlar ve kolon başlıkları yine demirdendir. Yalnız daha görkemli bir görünüm sağlamak amacıyla, girişte ve ana mekânda duvarların ve kolonların üstleri renkli mermer levhalarla kaplanmıştır.

Kilisenin 19. yüzyılın sonlarında, hemen tümüyle prefabrike olarak Viyana'da üretilmiş olması da ilginçtir. Daha sonra binanın bütün parçaları İstanbul'a taşınmış, arsada önceden hazırlanmış olan temelin üstüne monte edilmiştir.

İlgi çekici başka bir nokta da Sv. Stefan'ın, İstanbul'da, eskiden mevcut olanların dışında, yeni Yahudi ve Hıristiyan tapınaklarının inşa edilmesini engelleyen ve ta fetihten beri uygulanagelen şer'i yasağa çok zorlaştıran yasaklara karşın yapılmış olmasıdır. Aslında bu, bir takım siyasal denge oyunlarının sonucunda elde edilmiş bir inşaat iznidir ve hem Bulgarların Osmanlı İmparatorluğundan koparak bağımsız bir devlet kurmak için yürüttükleri müc-

adeyle, hem de bu mücadelenin bir bölümünü oluşturan bağımsız bir Bulgar Ortodoks Kilisesi, yani Bulgar Eksarhhanesi kurma girişimleriyle yakından ilişkilidir. Başka bir deyişle, Sv. Stefan'ın inşa edilme süreci, bağımsız Bulgar Eksarhhanesi'nin kuruluş süreciyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle kitapta, konuya açıklık getirmek amacıyla, Eksarhhanesi'nin kuruluşu için yürütülen mücadele de kilise binasıyla birlikte ele alınmıştır.

Son olarak, bir başka ilginç noktaya daha işaret etmeden geçmemek gerekir. Sv. Stefan her şeyden önce İstanbul'daki Bulgarların girişimleriyle gerçekleşmiştir. Ama ortaya çıkmasında kuşkusuz başkalarının da payları vardır. Örneğin Rum Patrikhanesi (kendinden ayrılıp bağımsız bir kilise kurmalarını engellemek amacıyla bile olsa) Bulgarların ayrı bir kilise binası inşa etme isteklerine zaman zaman arka çıkmıştır. Osmanlılar (yine siyasal amaçlarla da olsa) Bulgarları girişimlerinde destekleyerek ve hem kendi bağımsız kiliselerini kurmalarına, hem de Sv. Stefan'ı inşa etmelerine izin vererek bu süreçte rol oynamışlardır. Binanın mimarı, ilerde ele alınacağı gibi, bir Osmanlı Ermenisidir; binayı prefabrike olarak üreten ve yerine monte eden de, yukarıda değinildiği gibi, Avusturyalı teknik adamlardır. İşte bütün bu olgular göz önünde tutulduğunda Sv. Stefan, yüzyıllardır içinde farklı etnik toplulukları ve bunların yarattığı kültür mozağını barındıran İstanbul kentinde bu çokkültürlülüğün somut bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin Kurulması İçin İlk Girişimler

19. yüzyıl, ulusalcılık hareketlerinin Avrupa'dan sonra Balkanlar'da da yayıldığı bir dönemdir. Osmanlı egemenliği altındaki çeşitli ülkelerde önce fikir mücadelesi düzeyinde başlayan bağımsızlık girişimleri, giderek başkaldırı ve ayaklanma biçimine dönüşmüştür. Yaklaşık yüz yıllık bir süreç içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmayı başaran çeşitli uluslar yeni devletler oluşturmuşlardır. Zaten siyasal ve ekonomik bakımdan gittikçe zayıflamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırma gayreti içindeki belli başlı Avrupa devletleri de, bağımsızlık peşindeki uluslara verdikleri desteklerle, yaptıkları açık ve gizli yardımlarla, bu süreçte kuşkusuz önemli roller oynamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu ise topraklarının parçalanmasının önüne geçmek amacıyla, bir yandan ayaklanmaları bastırmak için askeri önlemlere başvururken, bir yandan da hem bağımsızlık isteyen uluslara, hem onlara destek veren Avrupa devletlerine karşı siyasal alanda bir hayat memmat mücadelesi yürütmüştür.

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan bağımsızlık çabasındaki uluslardan biri de Bulgarlardır. Ama Bulgarların durumu öbür uluslardan daha farklıdır. Onlar daha 18. yüzyıl sonlarında varlıklarını temelinden tehdit eden büyük bir Rum tehlikesi karşısında kalmışlardır. İnalçık Rumların, bütün tarihsel geleneklerini, hatta dillerini yok ederek Bulgarları Rumlaştırmaya çaba gösterdiklerini yazmaktadır (İnalçık: 18). Rum Patrikhanesi bütün Ortodoks Osmanlı uyruklarını, bu arada Osmanlıların eskiden beri ayrı bir "millet" değil de sadece dinsel bir cemaat saydıkları Bulgarları da hükümet karşısında resmen ve din bakımından temsil eden tek makam olmuştur. Bulgaristan'da bütün önemli dinsel makamlar Rumların elindedir. Rum Patriği 19. yüzyılın başlarında Bulgar kilise okullarını kapattırılmış, kiliselerde ve okullarda sadece Rumca kitapların okunmasını emretmiştir. Bulgarca ayin yapmak yasaktır (İnalçık: 19). Bu nedenle Bulgarların mücadelesinde hep iki temel amacın öne çıktığı gözlenmektedir: Kiliselerde ayinleri Bulgarca yönetecek din adamlarının göreve getirilmesi ve eğitimin Bulgarca yapılacağı okulların açılması (Adanır: 62, 67). İlk Bulgar okulu 1835'te Gabrovo'da açılmıştır. Daha eski tarihli okullar varsa da,

bunların yönetimi Rumların elindedir ve eğitimde Helen ideolojisi egemendir (Adanır: 62). Bu tür okullardan yetişmiş Bulgarlar kendilerini Bulgar saymaktan utanır hale gelmişlerdir (İnalçık: 19). Kısacası Bulgarların, bağımsızlığını yanı sıra, neredeyse yok olmuş ulusal kimliklerini yeniden kazanma sorunları da bulunmaktadır.

O dönemde Balkanlar'dan başka başkent İstanbul'da da, tıpkı imparatorluğun bünyesindeki daha pek çok milletlerden cemaatlerin bulunması gibi, bir Bulgar cemaati de vardır. Sayıları 40.000'e¹ ulaşan (Şentürk: 216) bu Bulgarların bazıları Tersane-i Âmire gibi devlet kurumlarında müstahdemlik yapmakta, bazıları da abacılık, seyislik, terzilik, sütçülük, bahçıvanlık, dülgerlik, çobanlık gibi işlerle uğraşmaktadır (A. Refik: 75). Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı sayıldıkları için kentte kendilerine ait ayrı bir kiliseleri yoktur, ibadetlerini Rum Ortodoks kiliselerinde yapmak, hatta en önemli yortu günlerinde bu kiliselere gitmek zorunda kalmaktadırlar.

19. yüzyılda Balkanlar'daki başka halklar gibi Bulgarlar arasında da ulusalcılık düşünceleri yayılmaya başlayınca Bulgarlar ilk önce *"asırlarca dini tahakkümleri altında buldukları Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılıp, dini ve mezhebi istiklallerini temin etmek, yani kendilerine mahsus bir kilise kurmak üzere"* mücadeleye girişirler (Şentürk: 215). Ayrıca böyle bir girişimin başarıya ulaşmasının, bağımsız bir Bulgaristan oluşturma çabalarına da büyük bir destek sağlayacağı açıktır. Bu arada 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilir. Ferman, devletin Müslüman olmayan uyruklarına da Müslüman olanlarla eşit haklar verilmesini öngörmektedir. Tanzimat'ın yarattığı bu görece özgür hava da kuşkusuz Bulgarları girişimlerinde yüreklendirmiş olmalıdır. Sonunda İstanbul'daki Bulgarlar bağımsız bir Bulgar Kilisesi kurulması yolunda ilk adım olarak, bir papazevi inşa etme izni almak için 17 Eylül 1849'da (29 Şevval 1265) dilekçeyle Sadaret'e başvururlar. İsteklerine gerekçe olarak İstanbul'daki Rum, Ermeni, Katolik gibi Hıristiyan cemaatlerin ve Yahudilerin kendilerine ait ayrı ayrı tapınaklarının olmasına karşın, Bulgarlara ait bir kilisenin bulunmadığını, kendilerinin Rumlarla aynı kiliseleri paylaştıklarını, bu durumun ise sıkışıklık yarattığını ve "tıbben" sakınca taşıdığını, ayrıca bu kiliselerde Rumca yapılan ibadeti anlamadıklarını ileri sürerler; kendilerine ait bir papazevine sahip olurlarsa, burada kendi dillerinde ibadet edebileceklerini belirtirler (A. Refik: 76; BOA, İB 18, lef 1).

Osmanlı yönetimi için Rum Patrikhanesi öteden beri bir sorun olagelmıştır. Devletin Ortodoks uyruklarıyla ilgili ikinci bir sorun da Rusya'nın tutumudur. A. Refik bu iki sorun konusunda şunları yazmaktadır:

1 Bu sayıyı 30.000'in üzerinde gösteren kaynaklar da vardır: *"İstanbul [...] war damals mit über 30.000 Einwohner zählenden bulgarischen Gemeinde [...] das bedeutendste Zentrum des Bulgarentums."* (Adanır: 65, dipnot 344).

“[...] Patrikhane, Türkiye aleyhinde yalnız ecnebi devletlerle muhabereyi kâfi görmezdi. İstanbul'da sık sık vukua gelen yangınlarda [eskiden] metin ve tüvânâ kefereler [Rumlar] dolama ve fes giyip yeniçeri kıyafetine girip yağma ve talan ve ümmet-i Muhammed'e ızzar ve ihanete de cüret ederlerdi. Bu sebepten hükümet nazarında Patrikhane bir fesat ve şekavet ocağıydı[...] 12. asr-ı hicride [18. yüzyılda] Patrikhane için yeni bir Ortodoks hâmi ortaya çıktı: Rusya. Türkler birkaç asır, dahilden Patrikhane'nin fesadına, hariçten de Rusya'nın tecavüzlerine karşı uğraşmaya mecbur oldu. Osmanlı İmparatorluğu dabili idaresizlik yüzünden zaafa uğradıkça, Fener Patrikhanesi'nin de Rusya ile samimiyeti gittikçe tezâyüd etdi [arttı]” (A. Refik: 73-74).

Bulgarlar hükümete karşı, Rusya'nın bu siyasal tutumundan da yararlanmak isterler. Dilekçelerinde Rus Sefareti'nin, çoğu saf insanlar olan Bulgarları, onlar için bir kilise inşa edebileceğine inandırdığını belirtirler ve üstü kapalı olarak, papazevine izin verilmemesi durumunda bu yardımı kabul edebileceklerini dokundururlar (BOA, İB 18, lef 1). A.Refik bu dilekçeyi şöyle yorumlamaktadır:

“... bu tezkire gayet mahirane düşünülmüştü. Bir taraftan güya Babîâlî'nin bu kuku sıyanet ediliyor [korunuyor], diğer taraftan da Rusya'nın müdahale edebileceği ima edilerek hafif bir tehdit ileri sürülüyordu” (A. Refik: 78).

Babîâlî, Bulgarların ayrılmasıyla Rum Patrikhanesi'nin gücünün zayıflayacağını, dolayısıyla olayın ona iyi bir darbe olacağını düşünür ve Bulgarların bu isteğini bir fırsat olarak değerlendirir. Üstelik Bulgarların, Ruslardan yardım alabilecekleri yolundaki tehditleri de görünüşe göre tutmuştur; çünkü Babîâlî'nin Rusları bu işe karıştırmamayı doğru bulduğu, konuyu padişaha bildirmek için Mabeyin Başkitabeti'ne gönderilen tezkire-i maruzada yer alan “Bulgarların kendilerine bağımsız bir kilise kurmak için başka yerlere başvurmak zorunda kalacaklarından dolayı işi bu kerteğe getirmemek iyi olacaktır” biçimindeki ifadeden anlaşılabilir (BOA, İB 18, lef 2).

Sadaret'e Bulgarların başvuru dilekçesini yazan, cemaatin ileri gelenlerinden İstefanaki Bey'dir (1790-1859). İstefanaki Bey'in kimliği konusundaki bilgiler çeşitlidir. Onu “Anas! [aslen] Bulgar kavminden olduğu halde Rum milletinin muteberanından” (A. Refik: 79) ya da “aslen Bulgar olmakla beraber Rumlaşmış bir Osmanlı memuru” (Parmaksızoğlu: 473) biçiminde tanımlayan, Bulgaristan'daki Kazan² kasabasının bir eşraf ailesinden geldiğini ve Bulgar ulusal uyanışının öncülerinden Vraça Piskoposu Sofroni (Stoyko) Vladislavov'un (1735-1815/16) akrabası olup onunla aynı adı taşıdığını ileri süren (Şentürk: 216, dipnot 7), İstanbul'a Besarabya taraflarından geldiğini, Rum baskısıyla asıl adı olan Stoyko'nun Stefan'a, soyadı Boris'in de Bogoris'e [Bogoridis ?] çevrildiğini yazan (Jeçev: 36) kaynaklar vardır. Adı Stefan Bogoridi, Stefanos Bogoridis, İstefanaki [ya da Stefanaki] Bey gibi çeşitli biçimlerde geçen bu ilginç insanın kökeni konusuna şu satırlar açıklık getirmektedir:

2 Orta Bulgaristan'ın doğusunda bir kasaba; Bulgarca adı Kotel.

“... Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Bulgarların, gerek Rum tebaanın sahip olduğu imtiyazlardan istifade edebilmek maksadı ve gerekse Rum mekteplerinde gördükleri tahsilin tesiri ile, eskiden beri kendilerini Rum saydıkları bilinen bir gerçektir (bk. İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı, İstanbul, 1983, s.61-62). Kendisinin Rum olduğuna dair kayıtlar mevcut ise de (bk. Spiridon Gopçeviç, Bulgarien und Ostrumelien, Leipzig, 1866, s.271), yukarıda belirttiğimiz hususlar ve Bulgar Kilisesi'nin çekirdeğini teşkil eden Papasevi'nin tesisi için 1849 senesinde Babıâli nezdindeki teşebbüslerinden dolayı ... Stefanaki Bey'in Bulgar olduğunu söyleyebiliriz” (Aydın: 41-42, dipnot 167).

Zaten Stefan Bogoridi de dilekçesinde kendi aslının Bulgar olduğunu belirtmektedir (BOA, İB 18, lef 1).

Bulgarların dilekçelerini Bogoridi'ye yazdırmalarının nedeni, onun hükümetin gözünde saygın ve güven duyulan bir kişi olmasıdır. Bulgarlar bu konumunu göz önünde tutarak onun, davalarını hem sultana, hem de Rum Patriği'ne daha kolay kabul ettirebileceğini ummaktadırlar (Jeçev: 56). Bogoridi gençliğinde İstanbul'a geldikten sonra “bir yolunu bularak hükümet ricalinin gözüne girmiş ve Sisam Adası'na Prens [knez] olmuştur” (Şentürk: 216, dipnot 7). Sultan II. Mahmud ona, evinde ziyaret edip kahve içecek kadar yakınlık göstermiş, hatta çok beğendiği bu evi görmeleri için daha sonra hanım sultanları da ziyarete göndermiştir. Ölmeden önce şehzadesi Abdülmecid'e, tahta çıktığı zaman yanına danışman olarak Bogoridi'yi almasını vasiyet etmiştir. Abdülmecid bu isteğe uymakla kalmamış, ayrıca Bogoridi'nin kızı evlenirken yapılan düğüne de katılmış, dinsel ayinde hazır bulunmuş (Jeçev: 46-49) ve daha sonra konuklar için hazırlanan yemekten yemiştir. Bu olay, babasının bu insana beslediği yakınlığı ve güveni kendisinin de sürdürdüğünün kanıtıdır. Çünkü bir Osmanlı sultanı ilk kez bir Hristiyan dinsel ayinine katılmakta ve yine ilk kez kendi mutfağında değil de yabancı bir mutfakta pişmiş yemekten yemektedir (Kuneralp: 426-427). Bogoridi “Islahat Fermanı ilan olunmazdan evvel Makam-ı Sadaret'e bir layiha vermiş, bu layiha ile Reşid Paşa'nın Islahat Fermanı'nın ihtiva eylediği mahzurları teyid ve tasdik” etmiştir. “Bu sebepten Mabeyin'in kendisine itimat ve emniyeti” vardır (A. Refik: 79). Bütün bu bilgiler Bogoridi'nin Osmanlı yönetimi gözündeki yerini ve buna göre Bulgarların da düşüncelerinde haksız olmadıklarını göstermektedir.

Bogoridi dilekçesinde, Fener semtinde bulunan “hane”sini soydaşı Bulgarlara papazevi olmak üzere “parasız ve pulsuz” bağışladığını, ama bu bağışın sadece arsa için söz konusu olduğunu, arsanın içinde bulunan ahşap binayı [daha önce] Arnavutköy'deki bir yangından zarar görmüş bazı adamlarına vermiş olduğu için, bunun bedelinin o kişilere ödenmesinin gerektiğini söyler ve söz konusu arsanın duvarları içinde şimdilik bir papazevi hazırlanmasını önerir (BOA, İB 18, lef 1).

Bulgarların asıl istekleri, görüldüğü gibi kendilerine ait bir kilise inşa etmektir. Ama bunu açıkça belirtmek yerine, bir papazevi inşa etmek için izin istemelerinin nedeni, şer'i bir yasağın varlığıdır. Sultan II. Mehmed fetihten sonra İstanbul'da yeni bir Yahudi ya da Hıristiyan tapınağının inşa edilmesini yasaklamıştır ve bu yasağa o günden beri kesinlikle uyulmaktadır. Hatta mevcut bir Rum, Ermeni ya da Yahudi tapınağının onarımı için bile Divan'a resmen başvurarak hüküm ve ferman çıkartmak gerekmektedir (Karal: 90; A. Refik: 79). Bulgarlar da bunu bildikleri için, papazevi ile hükümete üstü kapalı olarak bir çözüm yolu göstermektedirler. Hükümet kilisenin değil, bir papazevinin yapılmasına izin vererek görünüşte söz konusu yasağı bozmayacak, Bulgar cemaati ise bu binada aslında bir kiliseden farksız olarak ibadet etme olanağına kavuşacaktır. Başka bir deyişle Bulgarlar, adına kilise demeden bir kiliseye sahip olacaklardır. Parmaksızoğlu "*yaptırılacak olan Bulgar kilisesine papazevi (papazhane) adı verildi*" cümlesiyle bu gerçeği açık ve kesin biçimde dile getirmektedir (Parmaksızoğlu: 473).